

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Лабораторія філологічних досліджень
Шуменський університет «Спископ косянтин преславський» (Болгарія)
Вища лінгвістична школа (м. Ченстохова, Польща)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Мелітополь
2018

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф. (Україна); Білоусенко П. І.*, *д-р філол. наук, проф. (Україна); Коноваленко Т. В.*, *канд. пед. наук, доц. (Україна); Митяй З. О.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Хомчак О. Г.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Іванова Тотка Стоянова* *д-р філософії, проф. (Болгарія); Матеуш Донсаль*, *д-р філософії, проф., (Польща); Сімашко Т. В.*, *д-р філол. наук, проф. (Росія); Бахар Гюнеш*, *д-р філол. наук, проф. (Туреччина); Айдарбекова А. С.*, *канд. філол. наук, доц. (Казахстан)*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Вип. 8. – 157 с.

ISBN 978-617-7055-81-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VII Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2018 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2018

ДО

95-річчя

*Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

та

25-річчя

філологічного факультету

ЗМІСТ

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Базенюк А. В., Насалевич Т. В.

Глобалізація англійської мови: причини та наслідки8

Грама Н. Г.

Функціонування економічної мови в полікультурному просторі
професійної інтеграції10

Денисенко Н. В., Андраш К. С.

Функціонування метафори в англомовних текстах14

Єрмоленко С. І., Каспер І. О.

Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення
в сучасній українській мові16

Єрмоленко С. І., Черних О. В.

Специфіка вокатива в системі сучасної української мови19

Конопленко Н. А., Кравченко Є. Г.

Заголовок-парцеля у газетному тексті22

Лепкович С. В., Симашко Т. В.

Роль фразеологізмів в формуванні образів учасників
діалогових програм на телевиденні26

Митяй З. О., Вишнякова А. А.

Лінгвістичний статус односкладних номінативних речень
у сучасній українській мові30

Мінкова О. Ф., Степаненко А.

Експресивний потенціал фразеологічних одиниць у романі
Євгена Гуцала «Позичений чоловік»32

Нифанова Т. С.

Сопоставительное изучение парадигм образов как один из подходов
к межъязыковому семасиологическому исследованию метафор34

Сіроштан Т. В., Бондар Н. О.

Словотвірна структура девербативів з абстрактною семантикою
в сучасній українській мові38

Сіроштан Т. В., Іванова Я. С.

Назви узагальнених ознак у словотвірній системі української мови41

Слободинська Т. С.

Інтерпретація понять «система» і «мовна система» в просторі наукових знань44

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ДЕВЕРБАТИВІВ З АБСТРАКТНОЮ СЕМАНТИКОЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Девербативи – це іменники, мотивувальною базою яких виступають дієслова. Вони позначають опредметнену дію, стан або процес, а також результат такої дії, стану чи процесу. Специфіка цих слів полягає в тому, що вони об'єднують ознаки дієслова та іменника і становлять окремих фрагмент мовної системи, який потребує докладного вивчення.

Віддієслівні похідні неодноразово привертати увагу дослідників. Вони частково розглядалися в працях з історії мови, категорійного словотвору, стилістики П. Білоусенка, К. Городенської, Є. Карпіловської, Н. Клименко, В. Німчука, О. Олексенка, Л. Колібаби, Т. Коць та ін. Однак лексико-словотвірна структура назв дій у сучасній українській мові не була об'єктом спеціального дослідження.

Іменники, що мотивуються дієсловами, за характером словотвірного значення поділяються на чотири групи: назви узагальненої процесуальної ознаки, найменування осіб – діячів або носіїв процесуальної ознаки, назви предметів і найменування місць [6, с. 176]. Метою нашого дослідження є лексико-словотвірний аналіз абстрактних девербативів, тобто назв узагальненої опредметненої дії, зафіксованих у "Словнику української мови" в 11 томах [5].

За нашими спостереженнями, назви абстрактної дії представлені переважно суфіксальними похідними, які утворюють у дериваційній системі української мови кілька лексико-словотвірних типів.

1. Одну з найбільших груп становлять девербативи, у словотвірній структурі яких виокремлюється суфікс **-нн(я)** та похідні від нього форманти **-інн(я)**, **-енн(я)**, наприклад: *викрадення, закладення, креслення, мовлення, наведення, нагромадження, народження, обвалення, оновлення, сидіння, смалення, спрощення, троцення, ходіння* та ін. Найбільше в цій групі, певно, дериватів на **-енн(я)** (понад 1500 одиниць). Загальна семантика таких іменників вказує на тривалу, повторювану дію, виконувану людиною, твариною або стихійними силами природи.

Близько 5500 іменників на позначення опредметненої дії, за нашими даними, містять у словотвірній структурі похідний формант **-анн(я)**, наприклад: *вживання, гребування, дбання, довбання, забивання, загарбання, занедбання, набивання, надбання, недбання, нікелювання, передавання, пишання, пицання, погребання, придбання, рубання, слабшання, співання, стрибання, умивання, шкандибання, шкрябання, шліфування* тощо. За допомогою цього форманта також утворюється чимало композитно-суфіксальних іменників із зазначеною семантикою, напр.: *золотодобування, зореплавання, кормодобування, лісовирубування, мореплавання, слововживання, снігорозтавання, тепловіддавання, хлібздавання* та ін.

Варто зауважити, що іменники з такою структурою є універсальним засобом позначення узагальненої, опредметненої дії, оскільки вони вживаються як у наукових, офіційно-ділових, публіцистичних текстах, так і в розмовному, художньому мовленні.

2. Лексико-словотвірний тип із нульовим формантом, за нашими даними, є продуктивним у сучасній українській мові: *бесіда, біг, вдих, вибір, вибух, викуп, випіт, вимах, випит* "розпитування", *вплив, гра, досіл, досів, їзда, захохта, мах, недоліт, перегляд, передрук, переліт, плач, поворот, позіх, праця, проїзд, проліт, пуск, реві, розквіт, розріз, слах, удар* та багато інших. Чимало таких похідних належать до обмеженої сфери вживання і становлять частину спеціальної, діалектної лексики тощо [1, с. 5]. Іменники цієї групи мають різноманітні семантичні відтінки і позначають завершену, одноразову, короткотривалу чи тривалу, повторювану, не обмежену в часі дію. Цей дериваційний засіб "стає конкурентом іншим формантам у творенні назв дій, найменувань процесів у виробничо-професійній та технічній термінології" [1, с. 8].

3. Іменники на **-тт(я)** становлять на сьогодні доволі численну групу (близько 150 одиниць), наприклад: *биття, визнаття, виття, відбиття, влиття, життя, забиття, зачаття, знаття, лиття, миття, молоття, набиття, ниття, оббиття, підбиття, риття, спожиття, ужиття,*

шиття. Пор. також композитно-суфіксальні похідні: *кроволиття*, *кровопролиття*, *самовикриття*, *самовідчуття*, *саморозкриття*, *світповідчуття*, *серцебиття*, *сім'яшиття*, *словолиття*, *чолобиття* тощо. Такі іменники мають високий ступінь узагальнення і не містять інформації про тривалість, завершеність або незавершеність дії.

4. До високопродуктивних лексико-словотвірних типів належать, на нашу думку, деривати на **-к(а)** та похідні форманти **-івк(а)**, **-овк(а)**, **-учк(а)**, які часто мають розмовний відтінок, наприклад: *виручка*, *вірочка*, *вірмовка*, *давка*, *диктовка*, *добавка*, *доставка*, *заготівка*, *залівка*, *заправка*, *інсценівка*, *мандрівка*, *надбавка*, *нарубка*, *обробка*, *обрубка*, *перебіжка*, *перебраковка*, *переекзаменовка*, *перековка*, *переплавка*, *переробка*, *підробка*, *підстановкаторубка*, *поставка*, *пошивка*, *правка*, *прибавка*, *розплавка*, *розробка*, *розстановка*, *скачка*, *скідка*, *стиківка*, *товчучка*, *укладка* тощо.

Окремі іменники цього лексико-словотвірного типу поповнюють професійну лексику різних галузей життя людини, наприклад: *пантовка* "полювання на плямистих або звичайних оленів для добування пантів", *плавка* "плавлення; один виробничий цикл плавлення металу", *побівка* "короткочасне перебування у рідних, удома", *розкадровка* "дія зі значенням *розкадрувати*, *розкадрувати* (розбивати кіносценарій на умовні кадри майбутнього фільму)".

5. Найменування дій, у словотвірній структурі яких виокремлюється суфікс **-іт** (близько 70 одиниць), становлять у сучасній українській мові доволі виразний лексико-словотвірний тип із загальним значенням "звук, що виникають унаслідок певних дій; тривале звучання, що виникає внаслідок певних дій", наприклад: *бринькіт*, *брязкіт*, *буркіт*, *воркіт*, *гавкіт*, *гаркіт*, *гелгіт*, *грюкіт*, *гуркіт*, *дзюркіт*, *дзяккіт*, *журкіт*, *ляскіт*, *ойкіт*, *пискіт*, *плескіт*, *регіт*, *ряккіт*, *скрегіт*, *скрипіт*, *стукіт*, *тарахкіт*, *тріскіт*, *тряскіт*, *тупіт*, *хрумкіт*, *хрускіт*, *цокіт*, *шаркіт*, *шеліт*, *шерхіт*, *шурхіт*, *щелбіт* тощо. У деяких випадках іменники з цим формантом мають узагальнене значення опрідметненої дії: *двигіт* "дія за значенням *двиготити* та звуки, що утворюються внаслідок цієї дії", *блискіт*, *лоскіт*, *треліт* "тремтіння".

6. Менше похідних (до 50 одиниць) з аналізованою семантикою формують лексико-словотвірний тип девербативів на **-б(а)**. Вони позначають тривалу, повторювану дію, наприклад: *божба*, *ворожба*, *ганьба*, *грізба* "погроза вчинити кому-небудь, неприємність, лихо", *грозьба* "те саме", *гульба*, *дружба*, *жалоба*, *журба*, *лічба*, *міньба*, *мольба*, *пальба*, *похвальба*, *пошаноба*, *рйба* "те саме, що роїння", *різьба*, *сімба*, *сйба* діал. "сімба", *служба*, *стрільба*, *тужба*, *тяжба*, *хвальба*, *хвороба*, *ходьба*, *шаноба*. Пор. композитно-суфіксальні утворення: *богослужба*, *горорізьба*, *самохвальба*.

7. За допомогою суфікса **-ок**, за нашими спостереженнями, творяться найменування завершені, нетривалі дії, наприклад: *впадок*, *виробок*, *висновок* (від *висноувати* [3, с. 37]), *відпочивок*, *відпочинок*, *вчинок*, *грабунок*, *занападок*, *зв'язок*, *перепочивок*, *перерахунок*, *поцілунок*, *прорахунок*, *проступок*, *розв'язок*, *розрахунок*. Часто зазначений формант вказує на одноразову завершену дію: *гудок*, *зівок*, *кивок*, *кидок*, *кльовок*, *мазок*, *наскок*, *плювок*, *ривок*, *скрипок*, *стрибок*, *храпок*, *щипок* тощо.

8. Значна кількість девербативів на **-ин(и)** (близько 50 одиниць) позначає різноманітні обрядові дії, звичаї, стосунки між людьми тощо: *відвідини*, *входини* "народний звичай відзначати вселення в нове приміщення", *вхідчини* "те саме", *гостини*, *закладини*, *запросини*, *заручини*, *змовини*, *обмолотини* "закінчення молотби і святкування з цього приводу", *оглядини*, *перемовини*, *перепросини*, *провідини*. Пор. також композитно-суфіксальні похідні: *взаємовідносини*, *віноклетини* "обряд плетіння вінки для нареченої та нареченого в четвер перед весільною неділею, що супроводжується піснями", *правовідносини*.

9. Близько 40 найменувань переважно неорганізованих, хаотичних дій містять у словотвірній структурі похідний формант **-нин(а)**, наприклад: *балаканина*, *біганина*, *блуканина*, *грюканина*, *збиранина*, *метанина*, *різанина*, *рубанина*, *руханина*, *сіпанина*, *струсанина*, *стуканина*, *тіпанина*, *топтанина*, *тріпанина*, *трусанина*, *тяганина*, *хитанина*, *шарпанина*, *шатанина*, *штурханина*, *шуканина* та ін.

10. За допомогою суфікса **-н(я)** від дієслівних основ творяться окремі найменування переважно тривалі, повторювані, часто хаотичної дії, наприклад: *брехня*, *гризня*, *гульня*,

заметушня, метушня, різня. У словотвірній структурі іменників цього типу частіше спостерігається похідний формант **-отн(я)**: *біготня, верескотня, воркотня, гавкотня, гризотня, гуркотня, давкотня, колотня, ляскотня, пискотня, скреготня, стрекотня, стукотня, тарахкотня, торохкотня, тріскотня, тупотня*, та ін. Такі іменники, на наш погляд, у більшості випадків мають просторічний характер.

11. Лексико-словотвірний тип девербативів на **-от(а)** представлений, за нашими спостереженнями, відносно обмеженою групою похідних. Цей формант уже в праслов'янській мові надавав віддієслівним утворенням абстрактної семантики [2, с. 43–44], однак дотепер не набув значної продуктивності: *гризота, дригота* “часте здригання тіла від холоду, нервового збудження”, *дрімота, згризота, ломота, позіхота, робота, скорбота, турбота* та ін.

12. До непродуктивного лексико-словотвірного типу належать девербативи із суфіксом **-неч(а)**, наприклад: *гуркотнеча, клопотнеча, колотнеча, стукотнеча, товкотнеча, торохнеча* “дія за значенням *торохати* (утворювати різкі переривчасті звуки внаслідок падіння, пострілу, вибуху, а також під час руху, роботи) та звуки, утворювані цією дією”, *тріскотнеча, цокотнеча*.

13. Кілька дериватів на **-ощ(і)** варто віднести, на наш погляд, до непродуктивних лексико-словотвірних типів назв дій, наприклад: *жалощі, заздросці, лестощі, любощі, лютощі, пестощі, плутощі, пустощі, ревнощі, хвастощі* та деякі інші.

14. Лише 5 найменувань опредметнених дій твориться, за нашими даними, за допомогою суфікса **-тв(а)**: *битва, гонитва, клятва, ловитва, молитва*. Відомий з праслов'янської доби формант [4, с. 106] у сучасній українській мові втратив продуктивність.

Таким чином, назви опредметнених дій представлені в сучасній українській мові великою кількістю похідних утворень із різноманітною семантикою: одноразова або тривала дія, назви мисленневих процесів, результатів мовленнєвої діяльності, найменування дій і звуків, спричинених цими діями тощо. Домінантними у творенні назв дій у сучасній українській мові є суфікси **-нн(я)**, **-інн(я)**, **-енн(я)**, **-к(а)**, **-тт(я)**. Потужним конкурентом матеріально вираженим формантам є нульовий суфікс. Менш продуктивними виявилися лексико-словотвірні типи на **-ок**, **-іт**, **-б(а)**, **-ин(и)** та **-нин(а)**. На периферії словотворчих засобів опинилися суфікси **-н(я)**, **-от(а)**, **-неч(а)**, **-ощ(і)**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинець Г. М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Волинець. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
2. Іншакова І. О. Походження форманта *-ота (-ета)* та його функції в праслов'янській мові / І. О. Іншакова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного пед. університету. – 2015. – № 12. – С. 39–46.
3. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
4. Сіроштан Т. В. Іменники з абстрактним значенням у лексичній системі праслов'янської мови / Т. В. Сіроштан // Знакові величини у формуванні лінгвального образу світу українців : монографія. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. – С. 91–111.
5. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
6. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. Наукова думка, 1986. – 360 с.